

EEDER

Edebi Eleştiri Dergisi

e-ISSN: 2602-4616

Ekim 2023, Cilt 7, Sayı 2

Atıf/Citation: Aksoyak, İ.H. (2023). "Ermenice "Asvas" Sözcüğü Örneğinde Sözlü Kültürün Yazılı Kültüre Etkisi", *Edebi Eleştiri Dergisi*, 7(2), s. 563-567.

İsmail Hakkı AKSOYAK*

Ermenice "Asvas" Sözcüğü Örneğinde Sözlü Kültürün Yazılı Kültüre Etkisi**

The Effect of Oral Culture on Written Culture in The Example of Armenian "Asvas"

ÖZ

Aslı ile Kerem Hikâyesi'nde geçen ve Ermenice "Allah" anlamına gelen "As u Pas", Osmanlı Türkçesi metinlerinde çok sık geçmez. Ancak kelime 20. Yüzyılda 10. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabında *Aslı ile Kerem Hikâyesi* vasıtasıyla kendine yer bulabilmiştir. Yazılı kaynakların taranmasıyla kelimenin ilk kez Keşfi'nin *Hüsn ü Dil* adlı eserinde geçtiği tespit edilmiştir. *Hüsn ü Dil*'in de kaynağı İran şairi Fethahî'nin *Hüsn ü Dil* (yazılışı 886 / 1481) adlı eseridir. Diğer "*Hüsn ü Dil*" tercümelemleri de taranmış ancak bu kelime bulunamamıştır. Gedizli Keşfi, "Asvas" kelimesini, sözlü dilden duyarak eserine aktarmıştır. Kelimeye dair ikinci tanık Fehîm'in *Bahr-i Tavîlî*'dir. Fehîm, *Bahr-ı Tavîlî*'nde; Arap, Arnavut, Ermeni, Rum, Yahudi, Tatar, Türk, Acem'i kendi ağzından konuşurarak halk ağzından kelimeleri eserine almış olur. Kelimenin son görüldüğü örnekler de halk şairi *Bayburtlu Celâli'nin Divanı* ile *Aslı ile Kerem Hikâyesi* olup "Asvas" kelimesinin halk edebiyatı ürünleri vasıtasıyla dilde devamlılığını sürdürdüğü görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Asvas, Allah, Ermeni Dili, Aslı ile Kerem Hikâyesi, Hüsn ü Dil

ABSTRACT

"As u Pas", which means "Allah" in Armenian and mentioned in the story of Aslı ile Kerem, does not appear very often in Ottoman Turkish texts. However, the word found its place in the 10th grade Turkish Language and Literature textbook in the 20th century through the story of Aslı and Kerem. By scanning the written sources, it was determined that the word was first mentioned in Keşfi's work Hüsnü Dil. The source of Hüsn ü Dil is the Persian poet Fethahî's work Hüsn ü Dil (written 886 / 1481). Other "Hüsn ü Dil" translations were also searched, but this word could not be found. Gedizli Keşfi translated the word "Asvas" into his work by hearing it from the spoken language. The second witness for the word is Fehîm's Bahr-i Tavil. Fehîm, in Bahr-i Tavil; By making Arabs, Albanians, Armenians, Greeks, Jews, Tatars, Turks and Persians speak from his own dialect, he gets the words from the people's mouth into his work. The last examples of the word are minstrel Bayburtlu Celâli's Divan and the Story of Aslı and Kerem, and it is seen that the word "Asvas" maintains its continuity in the language through folk literature products.

Keywords: Asvas, Allah, Armenian Language, The Story of Aslı and Kerem, Hüsn ü Dil

* Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ismail.aksoyak@hbv.edu.tr ORCID: 0000-0003-4834-5254

** [Araştırma Makalesi], Geliş Tarihi: 14.05.2023 Kabul Tarihi: 16.10.2023 Yayın Tarihi: 26.10.2023 DOI: 10.31465/eeder.1288045

Giriş

Ermenice “Allah” anlamına gelen “As u Pas, Az u Paz, Aspas, Asvas, Asvadari” kelimeleri, Osmanlı Türkçesi metinlerinde çok sık geçmemektedir. Kelime müteradifleri ile birlikte, içerisinde divan, şiir mecmuası ve mesnevilerin bulunduğu beş yüze yakın klasik edebiyat metninde taranmıştır. Lehçediz (Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamalı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü) programı vasıtasıyla yapılan taramalarda da kısıtlı sayıda sonuca ulaşılabilmektedir. Eldeki verilere göre kelime, Keşfi’nin (923/ 1517) *Hüsn ü Dil* adlı eserinde ilk kez tanıklanmaktadır. Metinlerinde tespit edilen 10 adet tanığından da hareketle söz konusu kelimenin kullanım ve mana durumları yorumlanacaktır.

Ermeni Dili ve Edebiyatı alanında çalışan değerli öğrencim Dr. Jale Gül Göncüler Çoruk’un verdiği bilgiler şöyledir:

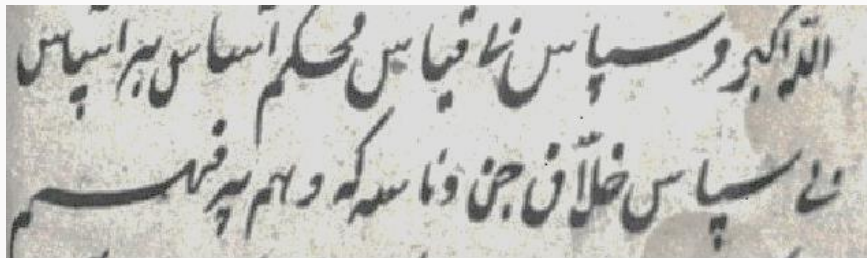
“kelimenin doğru hali **Ռ'վ Աստուած (Ov Astuatz: Ey Allahım/Ey Tanrım)** biçimindedir. Muhtemelen Hint-Avrupa Dil ailesinden bir kelime ama üzerinde uzlaşılmış bir hipotez yok. İki büyük olasılık var. Hint-Avrupa kökenli **tanrı, ruh** anlamına gelen **ansu-** kelimesi (bunun için Hintçe yaşam, nefes anlamındaki anila kelimesine ve tanrı, ruh anlamındaki ansur kelimesine bakılabilir ve **tanrı** anlamına gelen **diu-** kelimesi ve **-atz** ekinden oluşmuş birleşik bir isimdir. Ya da **ansu** kelimesi ile **veren** anlamına gelen **tvog** (merhametli anlamı da var) kelimesinin birleşimidir.”

Kelimenin, Ermeni dilindeki ilk örneğine dair yapılacak köken belirlemeleri bu çalışmanın sınırları haricinde olmakla beraber Farsça’da –muhtemelen Hinçe’de de olan- “sipas” “(Allah için yapılan) Şükür ve övgü, hamd ve senâ (Kubbealtı Lugati)” kelimesiyle telaffuz benzerliği dikkat çekmektedir.

Kadim Farsça bir kelime olan “sipas”ın evrilerek Ermeniceye geçme olasılığı da vardır. Kelime başında “s” sesinin telaffuz zorluğunun “a” sesini türetmiş olması da ihtimal dâhilindedir.

Kelime Keşfi’nin *Hüsn ü Dil* adlı eserinin ilk sayfasında geçmektedir. İlgili yerde “âs u pâs” ile “sipas” kelimesinin aynı terkip içerisinde verilmesi tesadüf olmamalıdır.

Şair, gelenekte olduğu üzere Allah’a yakararak eserine başlar. “ve sipâs-ı bî-kıyâs-ı muhkem-esâs **BER-ÂS U PÂS-I BÎ-SÎPÂS** hallâk-ı cinn ü nâsa ki”. Dr. Sadık Yazar, nadir geçen bu kelimenin yanına “?” koyarak anlamından duyduğu kuşkuyu belirtir. İlk örnek olması bakımından kelimenin okunuşu, sonraki dönemlerdekinden farklı olarak, **Âs u Pâs** olarak kaydeder. Kelimenin eski yazı şekli de şöyledir:

Keşfi'nin "Âs u Pâs" kelimesini de içerisinde bulundurduğu Allah'ın sıfatlarını Arapça kelimelerle coşkulu bir biçimde andığı tüm bağlam da şu şekildedir:

1. Kitâbu hüsn ü dil-i keşfi
2. Hamd-i pâk ol pâke ki akl-ı pür-fehm ü bî-vehm ü tîz-kâm u idrâk-derrâk
5. Sübhâne mâ arefnâkedür
7. Zihî kâdir k'anı itmekde idrâk
8. Kalup âciz kamu dir mâ arefnâke
9. Olupdur cümle şey emrinde muztâr
10. Taâlâ şânuhû allâhu ekber
11. Ve sipâs-ı bî-kıyâs-ı muhkem-esâs **BER-ÂS U PÂS-I BÎ-SÎPÂS** hallâk-ı cinn ü nâsa ki
12. Vehm-i pür-fehm-i çâlâk ü bî-bâk dil-i rûşen-nazar fezâ-yı hevâ-yı ışkun intihâsına iremeyü
13. Gamnâk kusûr-ı hizmet ü meksûr-ı ibâdetle dîde nemnâk ü girîbân-çâk ü mâ abednâkedür (Yazar 2009:)

Keşfi'nin *Hüsn ü Dilî* Fettahî (886 / 1481)'nin *Hüsn ü Dil*'inden tercüme edilmiştir. Süreç içerisinde yazılan diğer "*Hüsn ü Dil*" tercümeleri de taranmış ancak Fettahî'nin kendi eseri de dâhil herhangi bir veri ile karşılaşılmamıştır. Bu durum şöyle tablolastırılabilir:

HÜSN Ü DİL Şair / Yazılış Yılı	HÜSN Ü DİLLERDE "AS U PAS"
Fettahî (886 / 1481)	Yok
Keşfi (923/1517 ?)	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kitâbu hüsn ü dil-i keşfi 2. Hamd-i pâk ol pâke ki akl-ı pür-fehm ü bî-vehm ü tîz-kâm u idrâk-derrâk 3. Niçe yıllar taş yasadanup ve döşenüp hâk anun ibtidâsı sahrâsının ser-haddine irişüp cemâl ü kemâl-i ferhunde-fâl-i bî-misâlini 4. Hüsn-i tab ile idemeyüp idrâk makâm-ı acze 5. Sübhâne mâ arefnâkedür 6. Mefâilün mefâilün feülün 7. Zihî kâdir k'anı itmekde idrâk 8. Kalup âciz kamu dir mâ arefnâke 9. Olupdur cümle şey emrinde muztar 10. Taâlâ şânuhû allâhu ekber 11. Ve sipâs-ı bî-kıyâs-ı muhkem-esâs BER-ÂS U PÂS-I BÎ-SÎPÂS hallâk-ı cinn ü nâsa ki 12. Vehm-i pür-fehm-i çâlâk ü bî-bâk dil-i rûşen-nazar fezâ-yı hevâ-yı ışkun intihâsına iremeyü 13. Gamnâk kusûr-ı hizmet ü meksûr-ı ibâdetle dîde nemnâk ü girîbânçâk ü mâ abednâkedür
Lâmiî (918 /1512-13)	Yok
Âhî (923/1517 ?)	Yok
Vâlî (995'te (1587/88) yazdığı eserini H.	Yok

1002'de (1593/94) yeniledi.	
Muhyî (986/1578-79)	Yok.

Tablodan hareketle sadece Keşfi'de görülen “As u Pas” kelimesinin, “*Hüsn ü Dil*” yazarlarından Lâmi'î, Âhî, Vâlî ve Muhyî'de -kelimeyi görmüş ve anlamını idrak etmiş olsalar bile- yer almadığı söylenebilir.

Kelime manzum metinler aracılığı ile 16. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar yayılım göstermiştir. Kelimeye dair ikinci tanık Fehîm'in bahr-i tavîlidir.

Fehîm, *Bahr-ı Tavîli*'nde; Arap, Arnavut, Ermeni, Rum, Yahudi, Tatar, Türk, Acem'i kendi ağzından konuşturmak suretiyle dokuz farklı dil ve lehçeyi taklit ederek farklı bir tarz yakalamıştır. Şair, bu taklitte bazı kelime ve heceleri adı geçen dil ve lehçelere sahip kişilerce tahrif edilmiş şekilleriyle kullanmaya gayret etmiştir. Örneğin “çelebi, seni, ben, gel, çok” kelimeleri bir Ermeni'nin ağzında “çelabi, sini, man, gal, coG” şekline dönüşür. (Kaplan 2016: 172). Fehîm'in bu metninde kelime “Asvadâr (?)” ve “Asvâs” görünümündedir. Türkçedeki “Tanrı hakkı için” ifadesini “Asvas hahiçün” şeklinde kullanır.

Ermeni: Dir çelabi inçakdis n'ayleyeyüm man sini savirem hiç mani yohlar misen ya ahşa jenc ister misen a çalabi n'eylayayın.. al menüm ahşacugumu çoh ASVADARa alvarasın hâ diyasın man yüzüna bahmayup agzum bile açmam sana ban nâzlanuram gal çalabi ASVADARI (?) eyleme AŞVAŞ HÂHIÇÜN harar gazer mani dinle çalabi alma manüm âhumu hurbânlar olam kârizün içinde olam kendümi gerdâl gibi bu hâke salam gâh çıham gâh salam hâ (Kaplan 2016: 174).

Kelime, 19. yüzyılda *Bayburtlu Celâlî Divanı* ile Refi-i Kâlâyî'nin (ö.?) *Ermenice Lügati*'nde olmak üzere 3 kez yer bulmuştur.

Kalos'un fıkrası buldu nihâyet

Yüz bin **asvas** dedi kıldı şikâyet (Kurnaz, 2019: 105).

Tanrıya **asvas** kiristos didiler peygambere

Şâha dirler takavor hem muteber bir eksere (Dankoff, 1996: 21).

Mega **asvas** dise gûyâ ideyor istigfâr

Ansirev yaGmura çuvn kara dimişlerse nola (Dankoff, 1996: 21).

Kelime, 20. yüzyılda ise 10. sınıf Türk Dili ve Edebiyatı ders kitabında şöyle yer almaktadır:

“Hasene Hanım hemen gelip beye olanları baştan sona kadar nakledip “Ben o adamı tecrübe ettim, Hak aşığıdır, gel bu kızı ona verelim vermesek onun ah u zarı bizi harap eyler” dedi. Bey bu cevabı işitince keşişi getirip : “Mümanaat etme. Kızını bu oğlana ver. Eğer vermem dersen. Seni ağaca asarım.” dedi. Keşiş: “**EY ASVAS YARDIMCI GILLAS**” deyip oradan evine gelip durumu karısına söyledi Bunda dahı yerimiz tedirgin oldu” deyip gecenin yarısında Kayseri'den kaçtılar Filazi 2021: 45).

Metinde, Keşiş, Ey Asvâs yardımcı Gillas” kalıp ifadesiyle dua ederken “Asvas” ın yanısıra Gillas kelimesini de kalıp ifadenin içine kullanıyor. “Ey asvas yardımcı Gillas **ifadesi** ey Allahım”

Tanrım yardımcı olasin" anlamına geliyor. Metne göre Batı Ermenicede **glines** okunan kelime Aslı ile Kerem Hikâyesi'nde **gilles/gillas** şekline dönüşerek ders kitabında geçmiştir.

Sonuç

Eldeki verilere göre ilk *Hüsn ü Dil* tercümesini yapan Gedizli Keşfi, kelimeyi İran şairi Fettahi'den tercüme etmemiş halk arasında duyduğu kelimeyi yansıtmayı tercih etmiştir. Şairin ilk kez yazılı metinlerde kullandığı kelimenin aslı, "**Astuat**" ilken Osmanlı Türkçesi metinlerinde yani Batı Ermenicesinde As u Pas, Az u Paz, Aspas, Asvas, Asvadari şekilleri de görülmektedir. Ayrıca kelimenin, "(Allah için yapılan) Şükür ve övgü, hamd ve senâ" anlamlarına gelen Farsça "sipas" kelimesi ile mana, telaffuz ve bağlam açısından benzerlikleri dikkat çekmektedir. Kelimenin sözlü kültürün etkisiyle Osmanlı Türkçesi tarihsel sözlüğüne girmesi, farklı telaffuzu, Osmanlı metinlerinin sadece Ermenice için değil başka ulusların dilleri için de çok önemli bir kaynak olabildiğini göstermektedir.

Kaynakça

- Açıl, B. (2010). *On Altıncı Yüzyıla Ait Alegorik Bir Eser: Muhyî'nin Hüsn ü Dil'i*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi: İstanbul.
- Ayan, Ü. (1987). *Lami'î Çelebi'nin Hüsn ü Dil'i (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.
- Çakır, M. (1999). *Âhî'nin Hüsn ü Dil'i, Metin ve İnceleme*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Fatih Üniversitesi: İstanbul.
- Dankoff, R., A. Kut, T. Weitenberg, J.J.S (1996). *The Versified Armenian-Turkish Glossary by Kâlâyî*. Cleveland State University. 21.
- Orta Öğretim Türk Dili ve Edebiyatı 10 Ders Kitabı* (2021). (Haz. Filazi, G., Çuhadar S. vd.) Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kaplan, Y. (2016). "Fehîm-i Kadîm'in Bahr-ı Tavîl'i". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* S 16. s. 167-176.
- Köksal, M. F. (1996). "Türk Edebiyatında Hüsn ü Dil Mesnevileri ve Yenipazarlı Vâlî'nin Hüsn ü Dil Mesnevisi". *Türklük Bilimi Araştırmaları* S 3, s. 91-126.
- Köksal, M. F. (1998). "Âhî'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi". *Türklük Bilimi Araştırmaları* S 6, s. 209-253.
- Köksal, M. F. (2003). *Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil (İnceleme-Tenkitli Metin)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kubbealtı Lugati. "Sipas". <http://lugatim.com/s/sipas>
- Lehçediz (Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü)*. <https://lehcediz.com/>
- Şenel, A. (1998). *Lâmi'î Çelebi Hüsn ü Dil, İnceleme-Metin*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi: Bursa.
- Tatçı, M.ve Kurnaz, C. (2019). *Bayburthlu Celâlî Baba'nın Şiir Dünyası*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları.
- Uzun, O. (2018). *Benli Hasan Çelebi Âhî -Hüsn ü Dil*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ardahan Üniversitesi: Ardahan.
- Üzgör, T. (1991). *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Divân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: AKM Yay.
- Yazar, S. (2009). "Gedizli Keşfi ve Hüsn ü Dil Tercümesi. "Türklük Bilimi Araştırmaları". 245-286.